

Konstnärshemmet

Lisa Stålspets

Lisa Stålspets, konstnär

Vad skapar mening i tillvaron när vi blir äldre? Hur påverkas identiteten av samspelet med andra människor? Vad står institutionen äldreboendet för i människors medvetande och hur styr det synen på gamla? Kan detta vara frågeställningar värda att gestaltas konstnärligt?

När jag var student på Konstakademiet i Trondheim jobbade jag extra som vårdbiträde på ett demensboende på sommarloven. Jag trivdes bra med och engagerade mig i verksamheten till den grad att jag tog upp problemställningar ur vårdrörelsen när jag hade ateljésamtal med min måleriprofessor. Jag intresserade mig för hjärnan och upplevelsen av verkligheten, hur den förändras vid demens och för olika drömtillstånd. Tillståndet mellan sömn och vakenhet. Jag tyckte att vårdbiträdesjobbet hade gett mig ingångar till mänskliga tillstånd som var värdefulla i min yrkesidentitet som konstnär. Människor utan erfarenhet av vårdrörelsen kunde reagera starkt när jag försökte berätta om mitt jobb. Det där skulle de aldrig kunna göra. ”Jag dör hellre än hamnar på institution”. Åldrandet, den åldrande kroppen och beroendet av andra, att röra vid den delen av existensen, verkar framkalla osäkerhet, ångest inför den egna kroppens förändring, och vad det gör med livet.

Som nyutbildad konstnär flyttade jag till Oslo och fick jobb i hemtjänsten. Jag gick både till dementa och ickedementa. Vissa hade det bra, satt i vackra hem och läste böcker, andra var mer uppfyllda av smärtor och kroppsliga bekymmer, av ensamhet. Hur människor mådde berodde i stor grad på hur de hade lyckats ordna för sig själva, dvs om de hade lyckats bibehålla mening i tillvaron trots att de nu var beroende av hjälp för att klara sin vardag.

En gammal man jag gick till var konstnär. Han bodde i ett stort hus som var fullproppat av gamla målningar och skulpturer. Gick man ner i tvättstugan i källaren möttes man av gipsavgjutningar. Höll man sig i ledstängen på vägen upp till övervåningen riskerade man att bli fläckig av oljefärg. Det var kladdigt och smutsigt och mycket hemtrevligt att komma hem till honom. Han bodde mitt i sitt livsval, att måla, och det fick ta upp all plats han hade, all tid. Jag hade vid det här laget jobbat som konstnär i några år, ställde ut och var en aktiv del i den norska konstscenen. Motsättningen mellan vårdrörelsen och konsten började bli allt mer tydlig. Jag gick omkring och lade min kraft på att vårda istället för

att göra konst. För att inte försvinna helt började jag ta mig tid till att sitta i bilen och anteckna vad som gick genom huvudet mellan besöken. Att jag hann med detta är egentligen märkligt, det var ett stressigt jobb med många besök varje dag. Jag visste en sak: om jag spenderade mindre tid i hemtjänsten skulle jag bli en bättre konstnär. Vad jag inte visste var detta: mitt vårdjobb möjliggjorde arbetet med mitt hittills mest omfattande konstprojekt: Konstnärshemmet. Utan denna erfarenhet hade Konstnärshemmet varit omöjlig. Konsten blev ett sätt att gå i dialog med omgivningen genom att använda mig av de erfarenheter jag gjorde i min roll som vårdbiträde.

Konstnärshemmet är ett större arbete bestående av många olika konstverk, som tar sin utgångspunkt i en gemensam ramberättelse. Jag jobbade utifrån en fiktiv idé om ett äldreboende för pensionerade konstnärer. En viktig premiss för verket var att det inte skulle handla om vårdskandaler. Parallellt med att jag skrev på Konstnärshemmet rasade en debatt i media om vinster i välfärden. Skräckhistorierna avlöste varandra om hur illa det var. Jag tycker det är viktigt att dessa historier kommer fram men jag tycker även det är viktigt att ha någon form av visionär syn när det gäller äldrevård. Jag ville inte skriva en utopi, men jag ville skriva utifrån premissen om en vårdapparat som fungerar och ligger ganska nära dagens system men där vissa saker är ändrade. Verket tog formen av ett textarbete i tre delar som tillsammans bildade en roman som producerades och gavs ut av LevArt med stöd av Nasjonal kompetansesenter for kultur, helse og omsorg. Del ett och två av Konstnärshemmet visades vid grupputställningen "Any Where out of the World"¹ 2012 och utställningen "Konstnärshemmet" 2014 på LevArt i Levanger. Konstnärshemmet del tre kom ut 2016 i samband med utställningen "Konstnärshemmet" på RAM Galleri i Oslo. Förutom text bestod Konstnärshemmet även av skulpturer, målningar, teckningar och verk i andra tekniker. Textverket fanns att köpa i galleriet och under några valda tillfällen arrangerades även uppläsningar ur texten. Romanen Konstnärshemmet presenterades sedan även på Bergen Art Book Fair under hösten 2016 tillsammans med andra böcker som LevArt producerat och gett ut.

Mitt konstnärskap och min arbetsprocess har alltid tagit sin utgångspunkt i den berättande bilden. Konsten kan fungera som ett förfinat seende där konstnären observerar och återger eller kommenterar. Jag har jobbat med måleri, skulptur, teckning och text som en del av mitt konstnärliga uttryck. Ofta har jag blandat dessa tekniker i utställningar där olika verk har fått bilda större helheter och berättelser tillsammans med varandra. Att presentera text i ett utställningssammanhang möjliggör en annan typ av läsning än om texten presenteras enbart som litteratur. En text i en utställning ses i sammanhang med de andra konstverken och kan fungera som samlande enhet och i mötet mellan

1 Kuraterad av Anne-Gro Erikstad

I can see clearly av Lisa Stålspets, 2014. Teckning.

texten och bilden kan det uppstå en spänning som berikar båda verken. För mig har det som gör en text levande eller inte ofta bestått i om den skapar bilder i läsarens huvud. Kanske kan man kalla denna typ av bilder för osedda bilder. För mig finns det en spänning i mötet mellan den osedda bilden och de bilder som konstnären skapar. Måleriet har vissa fysiska och visuella kvaliteter som jag uppskattar, men med texten får betraktaren tillgång till en annan form av inlevelse och identifikation med verket.

Romanen *Konstnärshemmet* handlar om ett äldreboende för pensionerade konstnärer. Här jobbar den unga konstnären Iris som vårdbiträde och tar hand om den äldre målaren Henry och den rullstolsburna författaren Suzanne. Hit

kommer även den sörjande dottern Kerstin som försöker få sin mamma, den dementa formgivaren Ilona, att acceptera att hon inte klarar sig själv längre. Läsaren möter också den dementa textilkonstnären Astrid, som gått från att vara äldreboendets chef till att själv bli patient, och andra konstnärer som på olika sätt handskas med kroppens sårbarhet och relationen mellan den konstnärliga praktiken och tillvarons övriga villkor. På Konstnärshemmet finns ett bibliotek, en ateljé och ett växthus. Aktiviteter som pågår i huset är bland annat en experimentell kör. Den samlande punkten för de gamla konstnärerna är huset, och berättelsen rör sig innanför husets väggar.

Idén om ett äldreboende för konstnärer handlade från början om att synliggöra institutionens starka normskapande kraft. Hur skulle en institution som tog utgångspunkt i bohemerna se ut? Vad händer när en grupp med excentriker ska förhålla sig till varandra? Det auktoritära i vården är något som vårdgivare jobbar mycket medvetet mot och som är hårt reglerat men det finns en mjukare form för press, som handlar om att människor som vistas i grupp tvingas att anpassa sig till varandra. Att pressas in mot mitten.

Äldreboendet fungerar som en miniatyr av samhället i det att det blir en så tydlig spegling av de politiska vindar och ideal som råder idag. Tänk om äldreboendet kunde vara olåst, om det kunde vara ett kooperativ, istället för ett vinstindrivande företag? Vi ser att det finns förskolor som är drivna som kooperativ men tanken ligger långt bort när det gäller andra typer av institutioner. Vi ser också att man inte låser in barn, men istället har så mycket personal att man klarar av att hålla ordning på barnen iallafall. Konsten blev för mig ett sätt att resonera kring en fråga och visa på möjligheter. På det här sättet blev texten ett sätt att visa på möjligheter och andra sätt att tänka och värdesätta.

Att synliggöra den åldrande människan blev viktigt som ett sätt att ge värde åt upplevelsen av åldrandet. Det finns gott om skildringar av lidande men det specifika åldrandet kanske inte porträtteras lika ofta i samtidskonsten? Genom att synliggöra tillskriver vi ett värde och genom att synliggöra säger vi: det här är människan. Också.

Konsten fungerar fortfarande som bild av vad som ryms innanför det mänskliga i det att konsten speglar vad vi värdesätter. Jag hade en önskan om att hela människan skulle få plats i konsten, snarare än att skildra vad konst gör med människan.

Som verk ville jag att Konstnärshemmet skulle fungera som utgångspunkt för ett samtal mellan betraktaren, konstnären och sammanhanget det visades i.

Utdrag ur boken *Konstnärshemmet* av Lisa Stålspets

Innanhav

Kerstin andas genom viktlöshet, drar sömnavatten ner i lungorna. Hon står på botten och ser upp. Ovanpå och inuti, samtidigt. Kerstin är liten igen. Vill lägga örat intill mammas mage och höra hur det skvalpar. Det kluckar innanför revbenen och utsöndras vågskum i mungiporna. Skinnet är ett flagigt skal; fyllt av maneter, blåstång, frömjölsgegga. Havstulpaner på insidan av kinderna. Det fastnar mat. Det kommer upp salta kallsupar. Mamma öppnar munnen och det sipprar ut en ljummen doft, en ljusbrun kaffefärgad spottsträng nerför hakan. Kaksmulor på framtänderna. Sand under naglarna. Som att hon skulle kunna rinna ut, förlora sin form vid minsta skråma. Mamma sjunker in i gungstolen, mellan de kalla plankorna i golvet. Allt som är kvar, hårnålarna och löständerna, en doft av vatten och sjögräs. Först kommer det vara blött, sedan kommer det vara tomt.

Stil

Ilona ser ut genom fönstret. Det här pensionatet har bara gamla gäster. Utanför är det svart och blött. Det läcker in ett fuktigt mörker, en kvävningssöd. De som jobbar här spejar på mig. De rullade hit mig i rullstol fast jag kan gå. Garderoben är öppen, hyllan ovanför handfatet är öppen. Alla skåp är öppna så det går att se in. Har jag lämnat dem så? Var är Kerstin? Har hon lämnat mig här?

I garderoben hänger täckjackan och halsduken. Ytterskorna med kardborreband. Täckjackan är bra. När jag öppnar dörren till korridoren ramlar det en plastkopp på golvet. Var kom den ifrån? Besvärligt att böja sig och ta upp den. Den får väl stå på bordet så länge.

”Hej Ilona har du tagit på dig jackan?”

Det är den där kvinnan i sjukhuskläderna igen. Så fort jag kommer ut i korridoren står hon där beredd. ”Ta av jackan, följ med in i vardagsrummet och se på antikrundan” säger kvinnan i sjukhuskläderna och drar i handen. Det är svårt att säga nej utan att vara ovänlig. Jag följer med in i vardagsrummet, eller om det är köket, det är både bord och stolar, en grupp med fätöljer och en tv som står på här. Den mindre fätöljen närmast fönstret kan jag sitta i. De har mycket krukväxter här i alla fall.

Det blir väl bra det här också. Utomhus är det några kråkor som håller på. De sätter sig på balkongräcket och kraxar. De hoppar på takfönstret, gör kloavtryck i den nyfallna snön. ”Sov da kråkjävlar.”

Ilona viftar med handen mot fönstret. Med ens ser hon sin egen spegelbild i glaset. Huden har förlorat all fyllning, ådrorna ligger längst ut, som ett gråspräckligt rutnät, rötter. Grått kort hår och en tunika med små blommor. Påsiga

mjukisbyxor och ett stort smycke runt halsen. Allt fett har torkat in. All färg har blekts ur. Det är lätt att se löjlig ut när man är gammal.

Dubbelvinter

Astrid står och tittar in genom dörren till ateljén. Det ligger en massa målningar på golvet och andra som står lutade mot väggen. Det luktar lösningsmedel och oljefärg. Det är en vinglig gubbe som står där och kluddar på en duk. Han ser ut precis som Henry, om han hade varit tjugo år äldre. De kanske är släkt. Allt börjar se likadant ut som när jag var liten. Han talar med mig som om vi kände varandra. Kanske vi gör det. Jag möter så mycket människor varje dag. Det går inte att komma ihåg alla. ”Du ser ut precis som Henry.”

”Tacka fan för det” svarar Henry.

Astrid står kvar och ser på honom. ”Ja, men precis. Bara så mycket äldre.”

Henry ser på henne, rakt in i ögonen. Tar hennes hand. ”Det är jag som är Henry.”

”Äh, sluta larva dig, det är inte roligt att luras på det där sättet”.

Astrid sliter åt sig sina händer. Han ska inte tro något. ”Nu går jag, du får gärna vara här men du ska inte skoja på det där viset.” Han är ganska lik Henry, dock. Det kan jag ge honom. Men tiden står inte stilla så det är omöjligt att den där gubben är i samma ålder. Det är väl ingen idé att bråka i och för sig. Man får hålla igen lite. Det står flera tomma pannåer längs väggen.

Henry slår ut med armen. ”Vill du också måla?”

”Ja kanske jag skulle göra det... kanske det.” Eller hinner jag sätta igång? Det är inte så roligt om man inte har tid. Jag kommer ihåg hur jag brukade tänka på linjerna i mina vävar som färgfält. Att strecken också var ytor. Alla former bar på andra former. Ledde fram till nya. Men det har jag inte tid med nu. Jag har inte koncentration.

”Ser du” säger Astrid och pekar ut genom fönstret. ”Det vita går över i blått. Som att det vita bär på mörker. Har du tänkt på det någon gång?”

Henry har slutat lyssna. Han har öppnat en färgtub och börjat blanda till en grå nyans att ha vid sidan av ett gult parti. Han är närvarande och frånvarande.

Astrid stänger dörren efter sig. Tar med sig några koppar han har kladdat ner med oljefärg. Det är ingen idé att bli arg.

Skymning

Iris har en medicinkopp och ett glas vatten i handen. Henry syns inte till. Det är tomt i hans sovrum och jackan hänger på sin krok. I biblioteket är det tomt och genom glasdörren till ateljén ser man att det är mörkt. Hon går två varv runt i huset och öppnar sedan dörren till ateljén. Något rör sig i mörkret. Henry sitter mitt i rummet på en stol.

”Men sitter du här i mörkret Henry? Ska jag inte tända lampan?”

”Nej, gör inte det. Jag sitter och tar in skymningen. Har du sett?” Henry pekar på fönstren. Gardinerna är fråndragna och trädens silhuetter blir svarta, som klippta ur papper mot den blågrå bakgrunden. ”Att grått har en sådan lyskraft. Jag har suttit här en stund nu och sett mörkret falla...” Henry gör en gest med öppen handflata, låter handen sjunka.

Som en solnedgång, tänker Iris.

”Vanligtvis gillar jag inte mörkret, jag tycker att det blir så dystert om vinternarna...” han sväljer medicinen.

Iris stänger försiktigt dörren efter sig.

Henry ser hur hon stänger dörren som om han sov, så att det inte ska märkas att hon går. Hon kunde gärna smälla lite så jag vet att jag är ensam. Kanske de andra vaknar i så fall. De tror jag är vaken om natten för att jag inte kan sova. De säger inget, men jag stör ordningen, symmetrin, den kollektiva dygnsrytmen. Det är inte det att jag inte kan sova, men det tar tid att komma igång. Om natten är det tyst, ingen som stör. Man kommer fram till en annan klarhet, känslighet. Ofta öppnar sig bilderna efter ett visst antal timmar. Det gäller att inte sluta då. Det är klart att jag också blir trött, vad tror de... en maratonlöpare är trött efter halva loppet. Det är efter en viss tid det blir intressant. Det är då lösningarna träder fram med tydlighet. Kanske handlar det om att sluta bry sig om bilderna. Bara göra. Nyktert, med precision. Mörkret sänker sig, lyskraften i det grå avtar. Ögonen vänjer sig.